

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Філологічний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра української мови

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

Мовний суржик у художніх творах Б. Жолдака та О. Ірванця

Language surzhik in the works of B. Zholdak and O. Irvantsa

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»

Виконала: студентка денної форми навчання

6.020303 Філологія

«Українська мова та література»

Димитрова Катерина Ігорівна

Науковий керівник:

ст. викл. Сенік Г. В. _____

Рецензент:

к. філол. н., доц. Стрій Л. І.

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри
№ __ від _____ 2019 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Ковалевська Т. Ю.
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № ____
протокол № _ від _____ 2019 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

_____ доц. Шевченко Т. М.
(підпис)

Одеса – 2019

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Суржик як об’єкт наукових досліджень і дискусій	
1.1. Проблема визначення статусу суржику.....	6
1.2. Ознаки суржикового мовлення.	16
1.3. Етапи суржикізації в українській літературі.....	19
Розділ 2. Українське фонетичне та морфологічне оформлення росіянізмів у збірці «Антиклімакс» Б. Жолдака	
2.1. Б. Жолдак – український письменник – постмодерніст.....	25
2.2. Групи суржикових слів у збірці «Антиклімакс».....	26
Розділ 3. Українська фонетична та морфологічна адаптація росіянізмів у збірці «П’ять п’єс» О. Ірванця	
3.1. Особливості творчості О. Ірванця.....	36
3.2. Групи суржикізмів у збірці «П’ять п’єс».....	38
Висновки	45
Список використаної літератури	48

ВСТУП

Українська мова впродовж багатьох століть була поставлена в такі умови, що можна тільки дивуватися, як вона вижила і збереглася взагалі. Накладене ще в другій половині XVII ст. табу великим тягарем лежало на ній майже до кінця XX ст.

Зрозуміло, що кількасотрічне приниження української мови і водночас насаджування іншої, російської, не могло не позначитися на усному (у першу чергу) та писемному мовленні її носіїв. Українська мова навіть там, де вона активно функціонувала, зазнала такого негативного впливу російської, що перетворилася на суржик, «язичіє», на мішанину українських та російських слів, кальок, а частіше всього – мовних покрутів, які утворилися на базі цих двох великих мов.

Перші наукові роботи, присвячені дослідженню суржику як явища багатопланового, з'явилися в 1990-х роках. Проблематика суржику розглядалася в працях Т. Возняка, Т. Кознарського, Л. Масенко, Я. Поліщук, В. Радчука, О. Рудой, Л. Ставицької, М. Стріхи, В. Товстенко, В. Труба, М. Феллера, О. Шумілова, Л. Біланюка, М. Флаєра, А. Окари та інших вчених-мовознавців.

На кінець 19 – початок 20 століття мішана мова вже набула значного поширення, що зафіксовано в художній літературі та публіцистиці. Але з настанням радянської доби було накладено табу на фіксацію цього нелітературного типу мовлення в писемній культурі [2, с. 32].

На сучасному етапі в українській художній літературі помічаємо зростання тенденції звернення письменників до «суржикового» мовлення, з метою створення комічного ефекту та передачі реальності мовленнєвої ситуації. До плеяди авторів, в чиїх творах знаходимо вжиток мішаної мови,

можемо зарахувати Є. Кононенко, О. Забужко, О. Денисенка, Б. Жолдака та О. Ірванця.

Метою нашого дослідження є аналіз суржикізмів у творах письменників-постмодерністів Б. Жолдака та О. Ірванця.

Завдання дипломної роботи:

1. з'ясувати причини появи *суржику* та дати чітке визначення цього явища;
2. пояснити, які функції виконує *суржик* в українській художній літературі;
3. зіставити це поняття з іншими лінгвістичними категоріями – *піджином, креолом, сленгом та діалектом*;
4. згрупувати та проаналізувати фонетичні та морфологічні оформлення росіянізмів, дібраних із творів Б. Жолдака та О. Ірванця;
5. з'ясувати роль та функції суржикізмів у творчості письменників.

Актуальність теми. Тема кваліфікаційної роботи актуальна тим, що на сьогоднішній день існують різні погляди на проблеми використання суржику в творах художньої літератури. Також суржик – це проблема мовної культури сучасної молоді, це показник рівня загальної культури особистості. На сучасному етапі, коли відбуваються зміни в суспільному житті України, стають іншими пріоритети діяльності й розвитку особистості, особливого значення набуває культура спілкування. Поява у мовленні сучасної молоді значної кількості сленгової, жаргонної лексики змушує серйозно замислитися над проблемою чистоти мови, що є ключовою з погляду національної культури, у тому числі і мовної. Адже українська мова – скарбниця духовних надбань народу, досвіду, праці, творчості і співжиття багатьох поколінь, оберіг народу, його звичаїв, традицій, запорука інтелектуального зростання, розвитку, першооснова існування нації.

Об'єктом нашої кваліфікаційної роботи є суржик у художніх творах Б. Жолдака та О. Ірванця;

Предметом дослідження стала фонетична й графічна модифікація до української вимови росіянізмів у художніх творах Б. Жолдака (збірка оповідань «Антиклімакс») та О. Ірванця (збірка «П'ять п'єс»).

Методи дослідження: *метод спостереження* (використовуючи метод спостереження, було зібрано матеріал для дослідження обраної проблеми), *описовий метод* (за допомогою цього методу було проаналізовано зібраний у ході дослідження матеріал) та *метод кількісних підрахунків* (використовуючи цей метод, було визначено загальну кількість зібраних та охарактеризованих мовних одиниць).

Практичне застосування результатів роботи можливе при підготовці спецкурсів із культури професійного мовлення для філологів, при укладанні словників чи довідників з української мови тощо.

Тема нашої кваліфікаційної роботи пов'язана з науковою темою кафедри української мови «Дослідження різнорівневих елементів системи української мови» (науковий керівник – проф. Форманова С. В.).

Відповідно до сформованої мети та поставлених завдань планується така *структура роботи*: вступ, три розділи, висновки та список використаної літератури. У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено мету дипломної роботи, предмет і об'єкт вивчення. У першому розділі «*Суржик як об'єкт наукових досліджень і дискусій*» подано матеріали щодо причин виникнення та наслідків функціонування суржику як явища соціолінгвістики. Другий розділ «*Українське фонетичне та морфологічне оформлення росіянізмів у збірці «Антиклімакс» Б. Жолдака*» присвячений практичному дослідженню суржикових слів, які вживав автор у своїх творах. У третьому розділі «*Українське фонетичне та морфологічне оформлення росіянізмів у збірці «П'ять п'єс» О. Ірванця*» аналізуємо фонетично та графічно модифіковані до української вимови росіянізми, використані автором у п'єсах. Список літератури нараховує 48 позицій.

ВИСНОВКИ

Опрацювавши наукову літературу, ми дійшли висновку, що «суржик» – це самостійний лінгвістичний термін, який позначає явище, що виникло внаслідок взаємодії двох мов: російської та української. А саме, російської лексики та української фонетики і морфології. Це явище згубно впливає як на російську, так і на українську мови, адже воно призупиняє і гальмує розвиток літературної мови, засмічуючи її словами, які можна вживати лише як засіб гумору та сатири.

Історія суржику є досить давньою і сягає початків минулого тисячоліття, але більше уваги до цієї проблеми почали виявляти саме зараз.

Причинами появи цього явища є незнання або недотримання норм літературної мови у мовленні. Особливо це стосується жителів сільської місцевості, які, потрапляючи у місто, намагаються пристосуватися до оточуючого їх середовища, а саме почати розмовляти російською мовою, якої не знають або погано знають, у результаті чого з'являється суржик. Ще однією досить вагомою причиною є посилення «русифікації», тобто вплив російської мови на українську з метою її знищення.

Суржик в Україні та в українській мові є небезпечним і шкідливим явищем, бо паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову, і якщо людина хоче бути всебічно розвинутою, обізнаною, вона повина в першу чергу удосконалювати свої знання та вміння правильно користуватися мовою. Найбільш важливим для мовленнєвого портрета особистості вважається чистота мовлення.

Також дуже активно суржик використовується в українській художній літературі з метою передачі реального мовлення персонажа, а ще для того, щоб «знизити» стиль мовлення. І про це свідчать проаналізовані нами твори сучасних українських письменників Богдана Жолдака та Олександра Ірванця.

Головною особливістю, що характерна для стилю обох письменників, є те, що суржику вони використовували здебільшого для комічного та іронічного ефекту в тексті, а також для передачі реального мовлення та реальної ситуації, що відбувається у житті людей.

Аналізуючи збірку Богдана Жолдака «Антиклімакс», ми виділили такі групи суржикізмів:

1. українське фонетичне оформлення російського слова із заміною російських звуків українськими;
2. українське фонетичне оформлення російського слова із збереженням твердості або м'якості приголосних;
3. українське фонетичне оформлення спотвореного звучання російського слова;
4. російські слова в українському морфологічному оформленні;
5. російські дієслівні форми на «тєя», «т'єя»;
6. поєднання російського слова в українському фонетичному оформленні з українським літературним словом;
7. «україзовані» форми російських числівників;
8. змішування українських та російських форм неозначених займенників.
9. «українізовані» форми російських дієслів;
10. вживання спотворених форм українських сполучників та прийменників.

У збірці О. Ірванця таких груп дещо менше:

1. українське фонетичне оформлення російського слова із заміною російських звуків українськими;
2. українське фонетичне оформлення російського слова зі збереженням твердості або м'якості приголосних;
3. українське фонетичне оформлення спотвореного звучання російського слова;
4. літературне російське слово без заміни російських звуків українськими;

5. вживання спотворених форм українських сполучників, прийменників та займенників.

Кількість проаналізованих та досліджених слів у творах Богдана Жолдака становить - 146, а в творах Олександра Ірванця - 109. Більша кількість росіянізмів, використаних Б. Жолдаком, свідчить про те, що автор вживав їх не лише у мові головних героїв твору, як це робив О. Ірванець, а й у своїх ремарках.

Використовуючись у мовленні персонажів постмодерної прози, суржикові елементи виступають одним із засобів характеристики героя, особливостей його індивідуального мовлення, рівня освіченості, місця проживання тощо. Інколи суржикові лексеми, потрапляючи до складу непрямой та невластне прямої мови, ніби постають на межі авторського мовлення та мовлення персонажа, що надає всьому висловлюванню експресивності й емоційності, підкреслюючи при цьому іронічність оповіді.

Слід зауважити, що наявність суржикових елементів у мовленні персонажів не завжди свідчить про недостатню освіченість та загальний низький культурний рівень цих персонажів. У деяких випадках герої постмодерністських творів послуговуються суржигом лише в окремих комунікативних ситуаціях – наприклад, під час приватної розмови в колі близьких друзів. У ряді випадків суржикові елементи вводяться в авторське мовлення у вигляді коротких укралень, які відчутно вирізняються на тлі загалом унормованої мови й створюють певні стилістичні ефекти – відтворюють побутовізм ситуації, підкреслюють іронічне ставлення автора до персонажа чи описуваного явища тощо.

Вчитуючись у такі рядки, ми пізнаємо в них себе та оточення. І виглядає це зовсім не гарно, а навпаки, сумно, бо це наштовхує на усвідомлення того, якою скаліченою мовою більшість із нас спілкується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ, 1991.
2. Биби́к С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія. Київ; Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. 288 с.
3. Божко Н. Б. Національна мова у вимірі української ментальності. *Вивчаємо укр. мову та літературу*. 2006. №22-23. С. 32-34.
4. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.
5. Бутурлим Т. Утвердження життєвих цінностей у поезії Олександра Ірванця. *Дивослово*. 2007. №6. С. 7-11.
6. Витвицький Б. Самоповага, користування українською мовою та побудова кращого майбутнього. *Дивослово*. 2001. №10. С. 14-18.
7. Врублевська Г. Суржик як елемент міської субкультури. *Урок української*. 2002. № 11-12. С. 12-14.
8. Горбач О. Арго в Україні : монографія. Львів : Інститут країнознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. 687 с.
9. Головащук С. І. Українське літературне слововживання. Київ. 1995.
10. Гриценко О. Суржик : дискурси та суспільні ролі. Київ, 1998. 638 с.
11. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Тіло національної мови. Магістеріум. *Мовознавчі студії*. 2009. С. 24 -30.
12. Дзюбишина-Мельник Н. Суржик і суржикізми : стилістичні ресурси. *Наукові записки НаУКМА. Т. 111: Філологічні науки*. Київ, 2010. С. 16-20.
13. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні. Українська мова та література в школі. 2003. №5. С. 64-66.
14. Жайворонок В. В. Національна мова та ідіолект. *Мовознавство*. 1998. №6. С. 27-34.
15. Зубков М. Г. Мова ділових паперів. Харків : Фоліо, Майдан, 2001.

16. Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова. Суми, 2003. 488 с.
17. Кочан І. М., Токарська А. С. Культура рідної мови. Львів : Світ, 1996, 232 с.
18. Ленець К. В. Макаронічна мова. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ, 2000.
19. Ленець К. В. Суржик. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 616.
20. Масенко Л. Мова і політика : підручник. Київ : Соняшник, 1999. 100 с.
21. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово*. 2003. №6. С. 11-13.
22. Масенко Л. Т. Суржик : між мовою і "язиком". Київ : Видавничий дім "КМ Академія", 2011. 135 с.
23. Масенко Л. Т., Залізник Г. М. Мовна ситуація Києва : день сьогоднішній та прийдешній. Київ : Видавничий дім "КМ Академія", 2001. 96 с.
24. Масенко Л. Т. Українсько-російські міжмовні стосунки в добу становлення нової української літератури. *Українська мова та література в школі*. 1992. №7-8. С. 51-56.
25. Мусійчук О. О., Поздрань Ю. В. Суржик та суржикізми в текстах пісень рок-гурту «Скрябін». URL : <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all..all.../5782>
26. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика. Київ, 1994.
27. Пиркало С. Сленг : ненормативно, але нормально. *Українська мова та література*. 2001. №35. С. 52-56.
28. Погрібний А. Суржикізація. *Урок української*. 2005. №1-2. С. 13-19.
29. Погрібний А. Випробування суржиком. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 4-5. С. 4-12.
30. Руда О. Суржик, або напівмовність. *Українська мова та література*. 2000. С. 9.

31. Сербенська О. Антисуржик : Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити. Львів : Світ, 1994. 149 с.
32. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови та ін. Київ : Критика, 2003. 334 с.
33. Ставицька Л. Кровозмісне дитя двомовності. *Критика*. 2001. №10. С. 19.
34. Степаненко М. І. Мова – скарбниця знань, доступ до якої вільний для кожного. *Урок української*. 2004. №8-9. С. 34-35.
35. Стріха М. Суржик та літературна мова. *Нариси української популярної культури*. 1998. 637 с.
36. Тараненко О. О. Українська мова та сучасна мовна ситуація в Україні. *Мовознавство*. 2003. №4. С. 3-19.
37. Труб В. М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. *Мовознавство*. 2000. №1. С. 46-58.
38. Цыхун Генадзь. Креалізованы прадукт (Трасянка як аб'єкт лінгвістычнага даследавання). *Arche (Пачаток)*. 2000. Ч.6. С. 52.
39. Хом'як І. Взаємодія літературної мови і діалектів. *Дивослово*. 2000. №10. С.12-14.
40. Черемська О. С. Мовна особистість у період українського державотворення. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2005. №15. С. 3-5.
41. Шевельов Ю. Українська мова у першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). *Стан і статус*. Чернівці : «Рута», 1998. 242 с.
42. Шумилов О. Мова, суржик, «язык». Єдність та боротьба протилежностей на межі тисячоліть. *Сучасність*. 2000. №10. С.110.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

43. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов / 2-е изд., стереотип. Москва : Эдиториал УРСС, 2004. 576 с.

44. Грінченко. Б. Словарь української мови : в 4т. 1996. Т. 1-4.
45. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 682 с.
46. Русский язык (Энциклопедия). Москва. 1979.
47. Словник української мови : в 11т. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 1.

ДЖЕРЕЛА

48. Жолдак Б. Антиклімакс. Київ : Факт, 2001. 210 с.
49. Ірванець О. П'ять п'єс. Київ : Смолоскип, 2002. 120 с.